

V. GRINAVECKIS

DĖL KIRČIO ATITRAUKIMO PRIEŽASČIU

Dėl lietuvių kalbos tarmių kirčio atitraukimo aiškinimo esama skirtingų, net priešingų nuomonių. Vieni dialektologai jį laiko palyginti senu reiškiniu, kiti — nauju, vieni jį sieja su kuršių ir žiemgalių substratu, kiti laiko visai savaiminiu procesu.

Šiame straipsnyje, remiantis naujais faktais bei šaltiniais, ir svarstomi minėtieji kirčio atitraukimo klausimai.

1. Šauksmininko kirčio atkėlimas iš priesagos į žodžio pradžią ir dėsningas kirčio atitraukimas

Žemaičiai priesaginių vardų, pavardžių bei tam tikrų apeliatyvų vienaskaitos ir daugiskaitos šauksmininko priesagos kirtį yra atkėle į pirmąjį skiemenį, dalį jo palikdami priesagai, pvz.: *jūonėlė* ~ *Jōneli*, *pėtrėlė* ~ *Pėtreli*, *brūonėlė* ~ *Brōnelė* (*Brōneli*), *sūnėlė* ~ *sūneli*, *vāikėlė* ~ *vaikeli*, *brūonė.kė* ~ *Brōnikė* „Bronele“, *ėlė.kė* ~ *Ėlikė* „Eliute“, *mārė.kė* ~ *Mārikė* „Maryte“, *gōdāuskienėlė* ~ *Gūdauskienėlė* „Gudauskienėle“ ir kt. (Laūkuva). Jeigu tokio šauksmininko galinis skiemuo yra ilgas, tai jis turi nukeltinį kirtį su laužtine priegaide, pvz.: *brūolėlė* ~ *brōleliai*, *sūnėlė* ~ *sūneliai*, *vākālė* ~ *vaikalai* „vaikeliai“; *jūonōkā* ~ *Jōnukai*, *pėtrōkā* ~ *Pėtrukai*, *nūorkēl'āu* ~ *Nōrkeliau* ir kt. (Laūkuva).

Tokių šauksmininką su atkeltu kirčiu į pirmąjį skiemenį vartoja visi žemaičiai. Pietryčių dūnininkai ir pietų bei pietvakarių donininkai minėtus šauksmininkus kirčiuoja dvejopai — su pirmojo skiemens ir su priesagos kirčiu¹, tačiau formos su šaknies kirčiu yra įprastinės, pvz.: *bruōlel* „broleli“, *dūkrel* „dukrele“, *juōnel* „Joneli“, *māmi't* „mamyte“, *māri't* „Maryte“, *meḡgi't* „mergyte“, *nāstut* „Nastute“, *pėtrel* „Petreli“, *pėtruk* „Petruk“, *sūnel* „sūneli“, *vaikel* „vaikeli“ (Gelgūdiškių k. Rasėinių raj. ir kt.) Tokių pat šaknies kirtį šauksmininkas turi ir žemaičiams gretimos šiaurės vakarų aukštaičių šnektos (Šiluva, Girkalnis ir kt.).

¹ Šiaurės vakarų dūnininkai ir jiems gretimi donininkai vartoja vienaskaitos šauksmininkus su galūne *-e* ~ *-iai* (*-ei?*), pvz.: *brūonė* ~ *Brōniai* „Brone, Broniau“, *jūonė* ~ *Jōniai* „Jonai, Jonuk“, *pėtrė* ~ *Pėtriai* „Petrai, Petruk“ ir kt. Tokia šauksmininko galūnė turima ir vardų su priesaga *-elis*, *-ė*, pvz.: *brūonėlė* ~ *Brōneliai* „Bronele, Broneli“, *jūonėlė* ~ *Jōneliai* „Joneli“, *pėtrėlė* ~ *Pėtreliai* „Petreli, Petrele“, *brūolėlė* ~ *brōleliai* „broleli“, *māmūnėlė* ~ *māmūneliai* „motinėle“, *pāpūnėlė* ~ *pāpūneliai* „tėveli“, *sēsērėlė* ~ *sēsēreliai* „sesute“ ir kt. Kaip iš pavyzdžių matyti, priesagos *-elis*, *-ė* balsis *e* minėtuose šauksmininkuose virsta į *ę*. Kituose linksniuose jis būna kirčiuotas ir išlieka nesusiaurėjęs, pvz.: *juonėlės* ~ *Jonėlis*, *juonėlė* ~ *Jonėlio* ir kt.

Pateiktieji šauksmininko kirčiavimo pavyzdžiai rodo, kad šiuo atveju kirčio atkėlimas į pirmąjį skiemenį yra visai kitoks, negu įprastinis žemaičių kirčio atitraukimas. Visų pirma šauksmininko kirtis „atitraukiamas“ ne iš galūnės, o iš priešpaskutinio skiemens. Jokia kita forma tokio kirčio atitraukimo neturi. Be to, šauksmininko pirmojo skiemens kirtis suprantamas ne kaip atitrauktinis, o kaip pagrindinis senovinis, nes galinis skiemuo gauna nukeltinį kirtį su laužtine priegaide. Kaip žinoma, žodžiuose su atitrauktiniu kirčiu laužtinės priegaidės niekada nebūna (išskyrus tas šnektas, kur kirtis atitraukiamas iš akūtinės galūnės)². Vadinasi, šauksmininko kirčio sistema iš esmės skiriasi nuo dėsningo kirčio atitraukimo žodžiuose sistemos. Be to, šauksmininko kirčio atkėlimas iš priesagos į žodžio pradžią būdingas ne tik kirtį atitraukiantiems žemaičiams, bet ir pietryčių dūnininkams apie Taūrągę, Skaudvilę, Bātakius ir kitur, kur nėra dėsningo kirčio atitraukimo.

Kaip jau esame minėję, panašų šauksmininko kirčio iš priesagos į pirmąjį skiemenį atkėlimą turi ir vakarų dzūkai³. Atidžiau patyrinėjus, paaiškėjo, kad šis reiškinys būdingas visai vakarų dzūkų patarbei. Čia šauksmininko kirtis dėsningai iš priesagos visada atkeliamas į pirmąjį skiemenį, pvz.: *dūkrele, dūkrel, Jōnuli, Jōneli, Jōnyti, Jōnuk, Jōnukai, Pētruli, Pētreli, Pētruk, Pētrukai, māmyste, mōtule, Ōnute, Ōnele, Ōnyte, tēvuli, tēveli, tētyte, sūneli, vaikeli; brōluliai, brōleliai, dukrelės, sūneliai, sūnuliai, tēveliai, tēvuliai* ir kt. (Marcinkónys ir kt.) Toks pat reiškinys, tik mažiau reguliarus būdingas ir vakarų dzūkams artimesniems rytų dzūkams (Gervėčiai, Švenčionys, Kałtanėnai ir kt.), pietinei vidurio aukštaičių daliai (Jiėznas, Punià, Žiežmāriai, Kaišiadórys ir kt.) bei gretimiems pietiniams vakarų aukštaičiams (Priėnai, Kalvarijà ir kt.). Šauksmininko priesagos kirčio atkėlimo į žodžio pradžią taip pat kartais pasitaiko ir pietinėje rytų aukštaičių dalyje, pavyzdžiui, apie Gėlvonus⁴.

Apie Jurbarkà, kai kreipiamasi į kà su nustebimu, pranešant kà svarbaus, ko prašant, daiktavardžių šauksmininko kirtis iš įprastos vietos kai kuriais retais atvejais gali būti nukeliamas į šaknį, pvz.: *dūkrel', sūnel'*; *o tu mào vařgšeli màoželi*⁵. Panašiais atvejais šauksmininko kirtis atkeliamas į žodžio pradžią ir apie Vilka viškį.

Visai tokio šauksmininko kirčio atkėlimo į pirmąjį skiemenį neturi rytų aukštaičiai (išskyrus minėtas Gėlvonų ir Radviliškiui artimas apylinkes), vidurio aukštaičių siaurinė dalis bei šiaurės vakarų aukštaičiai (išskyrus pačią pažemaitę).

Šauksmininko kirčio atkėlimą į žodžio pradžią bene pirmasis yra pastebėjęs K. Būga, 1924 m. užrašydamas tokius A. Salio pateiktus salantiškių žemaičių pavyzdžius: *bàlvōne, bàravỹke, pulkauniņke (pù'lkaūnīn'kē), nēvydōne, ūrēde, pėrkūne, bàlañdi*⁶.

² V. Grinaveckis. Žemaičių tarmių istorija (Fonetika). V., 1973 (toliau ŽTI), p. 42.

³ V. Grinaveckis. Dėl naujo požiūrio į kai kuriuos lietuvių istorinės dialektologijos klausimus. — „Baltistica“, 1975, t. XI(2), p. 186.

⁴ Z. Zinkevičius. Lietuvių dialektologija. V., 1966, p. 105. Šauksmininko kirtis į šaknį bent kai kuriais atvejais yra buvęs atkeltas ir Mažosios Lietuvos tarmėse. Tai aiškiai rodo Fr. Kuršaičio „Lietuvių kalbos gramatikos“ pavyzdžiai: *mōterēl, mērgel, sūnyt, tētyt, tētuz* (Fr. Kuršat. Grammatik der littauischen Sprache. Halle, 1876, p. 45, 148).

⁵ E. Grinaveckienė. Būdingesnės giminės, skaičiaus ir linksnio formos Mituvos upyno tarmėje. — LKK, 1959, t. II, V., p. 184.

⁶ K. Būga. RR, t. III, V., 1961, p. 42. A. Girdenio ir A. Rosino teiginys, kad šauksmininko kirčio baritonezė mūsų visai neminima („Baltistica“, 1974, t. X(2), p. 190) nėra tikslus. Nors ji ir

Ar senas minėtų tarmių šauksmininko kirčio atkėlimas į pirmąjį skiemenį? Šiaurės vakarų dūnininkų priesagos *-elis*, *-ė* balsio *e* šauksmininke su atkeltu kirčiu į pirmąjį skiemenį išvirtimas į *ę* rodo, kad tas balsis nekirčiuotas jau yra seniai (ki-
taip jis nebūtų išvirtęs į *ę*). Vadinasi, kirtis iš priesagos atkeltas į šaknį turi būti jau
nuo seno.

Pajūrio žemaičiai tokių šauksmininkų akūtinės šaknies priegaidę turi stumtinę, cirkumfleksinės – vidurinę, pvz.: *tievāli* ~ *tėvali* „tėveli“, *tievīeli* ~ *tėveli*, *brūo-
lieli* ~ *brōleli*; *vūonēle* ~ *Ōnelė*, *vūonāle* ~ *Ōnalė* „Onele“, *jūonieli* ~ *Jōneli* ir
kt. (Lenkimai). Tas priegaidės dvejojumas irgi, matyt, rodo, kad kirčio atkėlimas į
pirmąjį skiemenį senas, atsiradęs dar tuo metu, kai prieškirtiniai skiemenys skyrė
akūtinę ir cirkumfleksinę priegaides⁷.

Tose žemaičių šnektose, kur trumpinami nekirčiuoti ir tam tikrais atvejais kir-
čiuoti atitrauktiniu kirčiu ilgieji balsiai⁸, šauksmininkų šaknyse, kirčiuotose atkeltu
kirčiu, tie balsiai paprastai yra sutrumpėję, pvz.: *sūnieli* ~ *sūneli*, *jōnieli* ~ *Jōneli*,
ōnō.te ~ *Ōnutė* (Žlibinaĩ Plūngės raj.). Kirčio dalis yra likusi priesagoje, kurios
balsių ilgumas yra išlaikytas, pvz.: *pėtrāli* ~ *Pėtrali* „Petreli“, *dōkrēle* ~ *dūkrelė*,
vākāli ~ *vaikali* „vaikeli“, *māmīte* ~ *māmytė* (Žlibinaĩ). Tai rodo, kad pagrindiniu
(ne stipriausiu!) yra laikomas priesagos kirtis.

Vakarų dzūkų ir kitų jiems gretimų šnektų šauksmininko kirčio atkėlimas į pir-
mąjį skiemenį taip pat, matyt, nėra naujas reiškinys. Tai gali rodyti tokio kirčio
dėsniu nusistovėjimas ir jo paplitimas. Tačiau tai negali būti ir labai senas kirčiavi-
mo dalykas, nes akūtinės šaknies priegaidė su atkeltiniu kirčiu yra pakeista cirkum-
fleksine⁹, pvz.: *mōtula* „motule“, *tėvuli*, *brōlali* „broleli“ ir kt. (Dargūžiai Varėnės
raj.). Balsiai *a*, *e* šauksmininkų šaknyse, kirčiuoti atkeltiniu kirčiu, čia išlieka trumpi,
pvz.: *māmyte*, *Pėtruli*, *Pėtruk* (Punià). Vadinasi, kirčio atkėlimas į šaknį šiuo atveju
turi būti vykęs jau po prieškirtinių skiemenų akūtinės priegaidės išvirtimo cirkum-
fleksine ir po kirčiuotų trumpųjų balsių *a*, *e* žodžio viduryje pailgėjimo.

Nors ir palyginti senas šauksmininko kirčio atkėlimas į pirmąjį skiemenį, ta-
čiau su dėsningu kirčio atitraukimu šiaurinėse lietuvių kalbos tarmėse jis greičiausiai
neturi nieko bendro. Tai visų pirma rodo tas faktas, kad daugumas aukštaičių šnek-
tų, atitraukiančių kirtį, visai nekelia šauksmininko kirčio iš priesagos į žodžio pradžią.
Be to, kirčio visai neatitraukiantieji vakarų dzūkai ir jiems gretimos šnektos šauksmi-
ninko kirtį iš priesagos kelia į žodžio pradžią. Vadinasi, šauksmininko kirčio iš
priesagos į žodžio pradžią atkėlimo ir dėsningo kirčio atitraukimo arealai sutampa
tik žemaičių ir jiems gretimų kai kurių aukštaičių šnektose. Kitur šių dviejų kirčia-
vimo reiškinių arealai yra išsidėstę visai nepriklausomai nuo vienas kito.

Kad šauksmininko kirčio atkėlimas į žodžio pradžią ir žemaičių tarmėse nesu-
sijęs su dėsningu kirčio atitraukimu, rodo ir tai, jog šauksmininko kirtis „atitraukia-

neminima ŽTI, tačiau trumpai aprašoma atskirame straipsnyje, žr.: Гринавецкис В. К вопросу о древней акцентуации литовского языка. — „Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Vēstis“, 1973, t. IV, p. 89.

⁷ Kad atitrauktinio kirčio stumtinė priegaidė pajūrio žemaičių šnektose yra iš seno išlaikytas prieškirtinio skiemens akūtas, rodo tokie pavyzdžiai, kaip *tōukārt* ~ *tuokārt*, *ānōukārt* ~ *anuokārt* (Lenkimai), kur stumtinė priegaidė negali priklausyti nuo kitų paradigmos formų, nes minėtieji prieviksiškai paradigmos visai neturi.

⁸ ŽTI, p. 247–249.

⁹ Žinoma, tik tose vietose, kur tos priegaidės aiškiai skiriamos.

mas“ iš priešpaskutinio skiemens (ne iš galūnės), be to, kaip jau minėta, kirčiuotų pagrindiniu ir šalutiniais kirčiais skiemenų priegaidės yra išsidėsčiusios visai kitaip, negu žodžiuose su atitrauktiniu kirčiu.

Šauksmininko kirčio atkėlimas į pirmąjį skiemenį, be abejo, susijęs su tam tikra ypatinga intonacija, kuria kreipiamasi į ką nors¹⁰. Galimas ir priešingas reiškinys – šauksmininko kirčio nukėlimas į galūnę. Pavyzdžiui, apie Jurbarką, kreipiantis į ką patetiškai, vienaskaitos šauksmininko kirtis iš įprastos vietos gali nušokti į žodžio galą, pvz.: *Elenutė, Genutė, Janinutė, Onutė, dėdė, Jonai, mamà tėtukai* ir kt.¹¹ Šauksmininko kirčio pasikeitimai visų pirma sietini su intonacija.

Jeigu dėsningas kirčio atitraukimas būtų atsiradęs tik dėl tam tikros intonacijos kaip šauksmininko linksnyje¹², tada jis nebūtų susijęs su kitais prozodijos bei vokalizmo reiškiniais. Kaip žinoma, kirtis atitraukiamas paprastai iš galinio skiemens, be to, tai dar priklauso nuo galinio skiemens ilgumo ir priegaidės, nuo priešpaskutinio bei tolesnių skiemenų vokalizmo ir kt. Sakinio bei frazės intonacija nuo priegaidžių bei vokalizmo paprastai nepriklauso, priešingai – priegaidės ir vokalizmo kiekybė dažniausiai yra priklausomi nuo sakinio ar frazės intonacijos.

Šauksmininko kirčio atkėlimą iš priesagos į žodžio pradžią žemaičių tarmėse, atrodo, geriausiai galima lyginti su įvardžiuotinių būdvardžių pirmojo dėmens galūnės kirčio atkėlimu į šaknį, paliekant kirtį ir galūnėje. J. Kazlauskas išvalgiai yra išaiškinęs, kad pajūrio žemaičių įvardžiuotinių būdvardžių iš pradžios yra buvusi kirčiuota pirmojo dėmens galūnė, o vėliau pagal paprastųjų būdvardžių kirčiavimo analogiją pradėta kirčiuoti ir šaknį¹³. Nors minėtasis įvardžiuotinių būdvardžių kirčio pasikeitimas ir vykęs dėl visiškai skirtingų priežasčių, negu šauksmininko linksnyje, vis dėlto jis turi daugiausia panašumo su šio linksnio kirčio kitimu, išsidėstymu bei vokalizmu, plg. *mąžāsis* < **mažāsis*, *mąžūoji* < **mažūoji* „mažojo“, kaip ir *jūonėle* < *juonėle*, *nāstė.kę* < *nastė.kę* ir kt.

Šauksmininko kirčio atkėlimą į šaknį galima dar lyginti su atskirų vardažodžių, įvardžių ir veiksmažodžių formų kirčio iš galūnės atkėlimu į šaknį. Pavydžiui, tokios formos yra įvardžių kilmininkai vakarų aukštaičių ir žemaičių šnektose *mānės*, *tāvės*, *sāvės*, vakarų aukštaičių tų pačių įvardžių galininkai *māne*, *tāve*, *sāve*, daugelio tarmių tariamoji nuosaka, visų tarmių bendratis (*kāsti*, *nēšti*) ir kitos formos¹⁴. Minėtų formų kirčio atkėlimas iš galūnės į šaknį taip pat nieko bendro neturi su dėsningu kirčio atitraukimu šiaurinėse lietuvių kalbos tarmėse. Tokį atskirų formų

¹⁰ E. Grinaveckienė. Min. veik., p. 184.

¹¹ Ten pat.

¹² A. Girdenis, A. Rosinas. [Rec.] V. Grinaveckis. Žemaičių tarmių istorija (Fonetika). V., 1973, 370 p. – „Baltistica“, 1974, t. X, p. 190 tt.

¹³ J. Kazlauskas. Įvardžiuotinių būdvardžių raida baltų kalbose. – „Kalbotyra“, 1972, t. XXIV(1), p. 72.

¹⁴ V. Grinaveckis. ŽTI, p. 103–109; Гринавецкис В. К вопросу о древней акцентуации литовского языка. – „Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Vēstis“, 1973, t. IV, p. 88–92.

Žemaičių tarmėse, išskyrus pietryčių dūnininkus minimųjų formų balsiai *a*, *e* su atkeltu kirčiu yra pailgėję, pvz.: *tāvės* ~ *tāvēs*, *sāvės* ~ *sāvēs* (*mānės* tariama *mō.nēs*), *kāstė* ~ *kāsti*, *nēštė* ~ *nēšti* ir kt. Tai rodo, kad žemaičių kirčiuoti balsiai *a*, *e* negalūnėje yra pailgėję po minėtųjų formų kirčio atkėlimo, o pietryčių dūnininkų, vakarų aukštaičių ir kai kurių kitų tarmių kirčiuotų negalūninių balsių *a*, *e* pailgėjimas senesnis, vykęs prieš kirčio atkėlimą iš galūnės bendratyje ir kai kuriose kitose formose. Tai rodo bendraties (*kāsti*, *nēšti*) ir kitų formų su atkeltu kirčiu balsių *a*, *e* trumpumas, žr. ŽTI, p. 107, 225.

kirčio atkėlimą į šaknį geriausiai galima lyginti su atskirų formų kirčio nukėlimu iš šaknies į galūnę (pavyzdžiui, būdvardžių šakninio kirčiavimo perėjimas į galūninį ir kt.).

2. Kirčio atitraukimo amžius

Kirčio atitraukimo amžių geriausiai rodo rašytiniai šaltiniai. Anoniminėje 1737 m. Vilniuje išleistoje lietuvių kalbos gramatikoje „Universitas lingvarum Litvaniae“, parašytoje vidurio aukštaičių tarme, pateikiama kirčio atitraukimo iš trumpo galūnės į ilgą priešpaskutinį skiemenį pavyzdžių (p. 4, 22, 25, 51 ir kt.). Joje taip pat esama pavyzdžių ir su visuotinio kirčio atitraukimu (p. 16, 48, 50, 51) bei atitraukimo į sisteminiu kirčiu kirčiuotą skiemenį daugiaskiemeniuose žodžiuose atvejų (p. 10)¹⁵.

Kirčio atitraukimo žymių randama ir M. Daukšos „Postilėje“ (1599), parašytoje vidurio aukštaičių tarme, tačiau čia kirčio atitraukimas nėra dėsningas, o pasitaikantis tik kartais¹⁶. Tai, matyt, galima aiškinti ta aplinkybe, kad Babėnų k. (tarp Kėdainių ir Dotnuvės), iš kurio kilęs M. Daukša, yra jau pietinėje sąlyginio kirčio atitraukimo zonos dalyje, kur tuo metu kirčio atitraukimas galėjo tik prasidėti, būtent ten galėjo būti pietinis kirčio atitraukimo paribys. Taip pat, galimas daiktas, kad M. Daukša kirčio atitraukimo galėjo prisiklausyti Vaŕniuose, kur ilgą laiką gyveno¹⁷ (plg. įterptinio *n* atvejus M. Daukšos „Postilėje“, taip pat greičiausiai perimtus iš varniškių žemaičių dūnininkų¹⁸).

Žemaičių donininkų (žemininkų) tarmės kirčio atitraukimą 1747 m. aprašo Povilas Ruigys, pateikdamas šiuos pavyzdžius: *Gràži Rànka* „graži ranka“, *àkis* „akis“, *Dàngus* „dangus“, *Wótaggas* (= *vótàks*) „botagas“¹⁹, kurie leidžia spręsti, kad tuo metu donininkai jau turėjo visuotinį kirčio atitraukimą. Dar galima pridėti, kad ir Gotfrydas Ostermejeris (1791 m.) rašo, jog klaipeidiškių oksitonai dažnai virsta paroksitonais²⁰.

Vadinasi, galima manyti, kad kirčio atitraukimas šiaurinėse lietuvių kalbos tarmėse jau turėtas XVI a. Tai kartu leidžia spręsti, kad šis reiškinys gali būti susijęs su kuršių (kurie galutinai išnyko XVI a. pabaigoje) substratu. Todėl A. Girdenio ir A. Rosino teiginys, kad „kirčio atitraukimas negali būti labai senas, bent jau jo pradžios nieku būdu negalima kelti į akūtinių galūnių trumpėjimo, prieškirtinių priegaidžių skyrimo ir kuršių mišimo su žemaičiais laikus“²¹, netenka jokio pamato.

¹⁵ V. Grinaveckis. Dėl lietuvių kalbos tarmių kirčio atitraukimo kilmės. – „Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai, Serija A“, 1977, t. 2(59), p. 134–135.

¹⁶ P. Skardžius. Daukšos akcentologija. K., 1935, p. 27–28.

¹⁷ J. Lebedys. Mikalojus Daukša. V., 1963, p. 89–92.

¹⁸ L. Palmaitis. Asmeninių įvardžių formos kuriuose-ne-kuriuose senosiuose lietuvių raštuose. – „Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai, Serija A“, 1975, t. 4(53), p. 182.

¹⁹ P. F. Ruhig. Anfangsgründe einer littauischen Grammatik, Königsberg. 1747, p. 130–131.

²⁰ G. Ostermeyer. Neue littauische Grammatik. Königsberg. 1791, p. 130.

²¹ A. Girdenis, A. Rosinas. Min. rec., p. 190; A. Girdenis, A. Rosinas. Keletas samprotavimų dialektologinės fonetikos klausimais. – „Baltistica“, 1976, t. XII(2), p. 195. Kad kirčio atitraukimo mes nekeliame į akūtinių galūnių trumpėjimo laikus, jau mūsų rašyta anksčiau (V. Grinaveckis. Dėl naujo požiūrio į kai kuriuos lietuvių istorinės dialektologijos klausimus. – „Baltistica“, 1975, t. XI(2), p. 189; dar plg. V. Grinaveckis. ŽTI (Fonetika), p. 68).

Kad ilgų galūnių kirtis žemaičių tarmėse kartais tampa pagrindiniu, kaip teigia A. Girdenis ir A. Rosinas²², yra visai natūralus reiškinys. Ilgų galūnių šalutinis galinis kirtis žemaičių tarmėse nedaug silpniau tariamas kaip pagrindinis atitrauktinis²³, todėl dėl atitinkamos sakinio intonacijos ir kitų priežasčių lengvai gali tapti pagrindiniu kirčiu. Toks šalutinio galinio kirčio virtimas pagrindiniu visai nerodo nei kirčio atitraukimo jaunumo, kaip mano A. Girdenis ir A. Rosinas, nei senumo. Šis kirčio pasikeitimas susijęs tik su galinio skiemens vokalizmo kiekybe, sakinio intonacija ir kitais kalbos srauto reiškiniais bei bendrinės kalbos ir kirčio neatitraukiančių tarmių įtaka.

К ВОПРОСУ О ПРИЧИНАХ АТТРАКЦИИ УДАРЕНИЯ В ГОВОРАХ ЛИТОВСКОГО ЯЗЫКА

Резюме

В звательном падеже в жемайтских, западно-дзукских и к ним примыкающих говорах ударение диминутивных форм с суффикса переносится на первый слог. Данное передвижение ударения коренным образом отличается от закономерной аттракции ударения с конца слова на предыдущие слоги, свойственной северным литовским говорам, так как:

а) ударение звательного падежа с предпоследнего слога переносится на первый слог вместо закономерного переноса с последнего слога на предыдущий слог;

б) ареал закономерной аттракции ударения и ареал переноса ударения на первый слог в звательном падеже не совпадают.

Из этого делается вывод, что закономерная аттракция ударения не связана с переносом ударения на первый слог в звательном падеже.

На основании письменных памятников установлено, что аттракция ударения в северных литовских говорах наблюдалась уже в XVI в. Имеются основания полагать, что ее возникновение на указанной территории может быть связано с субстратом куршского и жемгальского языков, которые исчезли в XV–XVI в.

²² A. Girdenis, A. Rosinas. Min. rec., p. 189–190.

²³ V. Grinaveckis. Šiaurės vakarų dūnininkų tarmių fonetinės ypatybės ir jų raida. – „Vilniaus Valstybinio pedagoginio instituto Mokslo darbai“, 1960, t. XI, V., p. 46–48.

Reikia dar pridurti, kad, kaip mūsų jau įrodyta, kirčio atitraukimo raidai daug reikšmės yra turėjusi paradigmos kirčio sistema (ŽTI, p. 51–61) bei kitų formų analogija (V. Grinaveckis. Apie rytų aukštaičių kirčio atitraukimą. – Kn.: Garsai, priegaidė, intonacija („Eksperimentinės fonetikos ir kalbos psichologijos kolokviumo medžiaga“, t. 5). V., 1972, p. 105–109). Čia dar paminėtinas rytų aukštaičių pūtininkų vienos šnektos (Biržų raj. Gúodžių k.) kirčio atitraukimo ypatingas atvejis. Minėtame kaime kirtis dėsningai atitraukiamas visais atvejais iš trumpos galūnės, o iš ilgos tvirtagalės paprastai neatitraukiamas (*darbė* ~ *darbai*, *laukė* ~ *laukai*, *matė* ~ *matai*, *matė* ~ *matei* ir kt.), bet vardažodžių su galūne *-jys* kirtis dėsningai atitraukiamas, pvz.: *aŭklis* ~ *arklīs*, *gaidis* ~ *gaidīs*, *vėžis* ~ *vėžīs* ir kt. Matyt, šiuo atveju galūnė ir kirtis derinami prie tokių vardininkų, kaip *mėdis*, *žōdis* ir kt.